

Tretji del knjige, katerega avtor je dr. Vovko, prinaša po metodi izbranega vzorca nekakšno kroniko vsakdanjega društvenega delovanja. Podrobno je predstavljeno delo še danes delujočega clevelandskega Društva Kristusa Kralja KSKJ št. 226 od njegove ustanovitve v letu 1928 do leta 1945 (za povojno obdobje avtor bržkone ni imel na voljo dokumentarnega gradiva). Omenjeno društvo sodi sicer med manjša društva, a se je v vrsti več kot 250 lokalnih društev KSKJ vtisnilo v širšo zavest med drugim zaradi večletnega uspešnega uprizarjanja Pasijona. Obsežen zapis z mikroravni je dobrodošlo dopolnilo gornjemu splošnemu orisu, saj obravnava povsem konkretne društvene naloge (izplačevanje zavarovalnin in posmrtnin, pomoč sočlanom, skrb za vzdrževanje praktičnega katoličanstva v življenju svojih članov, opravljanje družabne funkcije), notranje odnose (ki so se včasih izostrili tudi v osebne spore in afere), komunikacijo med osrednjim vodstvom in lokalnimi društvi, presenetljivo čvrsto medsebojno povezanost samih lokalnih društev itd.

Knjiga neposredno odpira vpogled v večplasten pomen in značaj KSKJ ter kot taka nazorno potrjuje pomembno Jednotino vlogo pri reševanju socialnih vprašanj, ohranjanju pripadnosti katoliški cerkvi ter čuta pripadnosti slovenskemu narodu kljub procesu amerikanizacije. Obravnava notranje društvene in splošnejše razmere, ki so na razvoj društva vplivale pospeševalno ali zaviralno. Analizira profil miselnega sveta in vrednostnega sistema, ki sta temeljila na občasno precej vehamentno pojmovanem načelu "Jednoto katoliško ali pa - nobene" ter nasploh na strogih pravilih, ki so včasih vzbujala pomisleke tudi med samim članstvom. Privrženost tej strogi načelnosti je ponekje opazna tudi pri zasnovi pričujoče knjige, zaradi česar se npr. organizacije drugih idejnih usmeritev mestoma prehitro označujejo kot "brezverske" ali "protikatoliške" in bralec pogreša nekoliko bolj diferenciran odnos do njih ter njihovo umestitev v specifično ameriško okolje. A je treba dodati, da velika stopnja dokumentarnosti dopušča bralcu tudi lastno presojo. Med zanimivejše vsebine sodi npr. tudi spremljanje procesa prilagajanja Jednote novim razmeram oziroma lomom s tradicijo, kar se je med drugim odražalo v dolgoletnem razpravljanju o uvedbi ženske enakopravnosti, o pripadajočem mestu mladini ter upoštevanju njenih interesov itd. Nekatere teme, ki se zelo tesno povezujejo s KSKJ, pa ostajajo še nadalje odprte; med pomembnejše bodoče raziskovalne izzive gotovo sodi vprašanje vloge povojne politične emigracije. Celotno delo temelji skoraj izključno na arhivskem ter časopisnem gradivu in je opremljeno z obsežnim kritičnim aparatom (vseh opomb je 813). Med drugim prinaša tudi vrsto zanimivih fotografij in dobrodošlih preglednic.

Vida Deželak-Barič

Carlo Spartaco Capogreco: Renicci. Un campo di concentramento in riva al Tevere (1942-43). Fondazione Ferramonti; Cosenza 1998, 178 strani, ilustr.

Carlo Spartaco Capogreco je po poklicu zdravnik - pediater iz Cosenze ter zgodovinar, ki v Italiji tudi predava najnovejšo zgodovino. Za svoje raziskovalno

delo uporablja predvsem svoj prosti čas in tudi svoja gmotna sredstva. Že deset let vodi fundacijo Ferramonti - ime ima po najjužnejšem italijanskem koncentracijskem taborišču za inozemske Jude v kraju Ferramonti v provinci Cosenza v Kalabriji-, ki si prizadeva s kulturnim in socialnim delovanjem ohranjevati zgodovino in se povezovati s svetom. Napisal je več razprav o internacijah; predstavljamo njegovi dve razpravi.

Prvo razpravo *K zgodovini interniranja civilnega prebivalstva v fašistični Italiji (1940-1943)* je najprej objavil v knjigi *Italija 1939-1945 (Zgodovina in spomin)*; in to razpravo je objavila v prevodu revija Borec v številki 565-566 na straneh 185-229. Svojo drugo razpravo je Capogreco posvetil zgodovini italijanskega koncentracijskega taborišča Renicci z naslovom *Renicci. Un campo di concentramento in riva al Tevere (1942-43)*; na 178 straneh je izšla pri omenjeni fundaciji (poln naziv Ferramonti di Tarsia za prijateljstvo med ljudstvi), leta 1998 v Cosenzi v Italiji.

Obe Capogrecovi razpravi sta zelo koristni in dobrodošli tako za Slovence kot za Italijane. Za Slovence predvsem zato, ker nudijo precej novih podatkov, ki bi jih v sedanjih razmerah naš raziskovalec le težko zbral npr. v beograjskem vojaškem, rimskem osrednjem državnem in tamkajšnjem vojaškem arhivu, na terenu, po italijanskih strokovnih in znanstvenih revijah itd. Italijanom pa v njihovem jeziku nudi v védenje za starejši rod sicer neljubo, mlajšemu rodu pa desetletja zamolčano tematiko iz njihove nacionalne zgodovine. Poleg avtorja Capogreca zasluži zahvalo tudi revija Borec, ki s pridom objavlja tudi slovenske razprave o internacijah in ki je Capogrecovo razpravo objavilo v slovenščini.

Te Capogrecove razprave ne bi smel prezreti noben slovenski raziskovalec zgodovine posameznega italijanskega koncentracijskega taborišča ali zgodovine italijanskih internacij sploh, saj nas avtor vodi od ukrepa do ukrepa italijanskih oblasti pri konfiniranju in interniranju civilnega prebivalstva med drugo svetovno vojno. Posebej prikazuje tematiko interniranja, ki ga je izvajala civilna oblast (iz Ljubljanske pokrajine le konfiniranje, iz Primorske in Istre konfiniranje in interniranje) in posebej interniranje, ki ga je izvajala vojaška oblast, in to na primeru Jugoslavije (v Primorski in Istri vojaška oblast ni imela te pristojnosti). Podatke iz drugega dela te razprave je Capogreco s pridom uporabil tudi pri zgodovini koncentracijskega taborišča Renicci.

Razprava je bogato opremljena s 165 opombami, največ z navajanjem dokazov iz arhivov in literature.

Glede zgodovine posameznih italijanskih koncentracijskih taborišč, v katerih so bili internirani Slovenci, je pri nas še največ napisanega o Rabu; nedavno smo dobili tudi knjigo dr. Antona Vratuše o Rabski brigadi. Če se ne motim, je Capogrecova zgodovina taborišča Renicci druga takšna zgodovina. Čeprav v tem taborišču niso bili internirani samo Slovenci, temveč tudi Hrvati iz Dalmacije in Črnogorci, je Capogreco še zlasti v uvodnem delu, ki zavzema skoraj polovico razpravnega dela knjige, interniranje prikazal na primeru Slovencev iz Ljubljanske pokrajine. Poleg razpoložljivih arhivskih virov iz ljubljanskega, beograjskega in dveh rimskih arhivov je s pridom uporabljal že pred desetletji objavljeni zbirki Piemontesijevih 29 mesecev italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine in zanj še uporabljivejše zbirke Internacije ter najnovejše zbirke virov Fašisti brez krinke, izišle tudi v italijanščini, ki jih je zbral in komentiral Tone Ferenc. Poleg študije

Boža Jezernika o boju za obstanek v italijanskih koncentracijskih taboriščih je uporabljal tudi podatke iz razprav nekaterih italijanskih kolegov. Pri tem je tako kot vsak drug raziskovalec te teme naletel tudi na za sedaj še ne pojasnjeno vprašanje, koliko Slovencev iz Ljubljanske pokrajine je bilo sploh v italijanskih koncentracijskih taboriščih. Kajti literatura navaja zelo različno število - od 25.000 (T. Ferenc) do več kot 67.000 (Saopštenje o talijanskim zločinoma protiv Jugoslavije in njenih naroda) - kajti zanesljiva številka iz italijanskih vojaških virov je le iz decembra 1942, in to 17.400. Menim, da bi se s pomočjo računalnika in ohranjenih seznamov transportov v taborišča in transportov izpuščenih iz taborišč v letu 1943 dalo priti do zanesljivejše številke. Dejstvo je, da v vsem času fašističnega režima v Italiji ni bilo v konfinaciji in ne v internaciji skupaj toliko ljudi, kot jih je bilo iz Slovenije v njegovih poslednjih dveh letih.

Drugi del svoje razprave je Capogreco posvetil nastanku koncentracijskega taborišča Renicci v hrastovem gozdičku ob reki Tiberi, blizu kraja Sansepolcro v pokrajini Arezzo v Toskani, nekako sredi poti med Arezzom in San Marinom. Kot nekatera druga taborišča so ga najprej namenili vojnim ujetnikom, ko pa je bilo z napredovanjem angloameriške vojske v Severni Italiji pritoka ujetnikov vedno manj, so ga namenili za civilne internirance, in to baje za najbolj nevarne. Pod poveljstvom polkovnika Giuseppa Pistoneja je imelo taborišče najprej dva in končno tri vsak zase ograjene sektorje za 6000 internirancev, pripravljali pa so še nadaljnja dva sektorja, tako da bi imelo taborišče zmogljivost 10.000 taboriščnikov. Poleti 1943 so namreč potrebovali prostor za namestitev konfinirancev, ki so jih evakuirali iz kolonij konfinirancev z otokov južne Italije.

Prvi slovenski interniranci so v Renicci prispeli iz taborišča Gonars 7. oktobra 1942 in so morali prebiti jesen in zimo še v šotorih, kajti barake zanje so šele gradili. Poslednje tedne pred kapitulacijo Italije so v taborišče pripeljali tudi konfinirance, med njimi je bil tudi vsem Primorcem znani Jože Srebrnič. Interniranci iz Reniccija so izšli iz taborišča šele 14. septembra 1943, ko se je taboriščno vodstvo s stražarji vred razbežalo, da se izogne nemškemu vojnemu ujetništvu. Nekaj sto internirancev, starejših in bolnih, je nato nemški okupator odpeljal v svoje taborišče.

Dr. Capogreco prikazuje tudi življenske razmere, ki so bile po nekih izjavah boljše in po drugih slabše kot v drugih italijanskih taboriščih. Prava sodba o tem in o umrljivosti (v Renicciju jih je umrlo 139) bo možna po proučitvi tega problema v vseh italijanskih taboriščih. V bližnjem Sansepolcro je kostnica z ostanki 446 državljanov bivše Jugoslavije, ki pa niso bili vsi iz taborišča Renicci.

Ta dva dela Capogrecove knjige sta bogato dokumentirana z 208 opombami, predvsem navajanjem dokumentov in literature. Pohvalna je tudi uporaba del slovenskih piscev, kar ni tako gost pojav v italijanski literaturi.

Tretji, poslednji del knjige je dokumentacijski. Ima sedem izjav ali pričevanj ter pogovorov, in to z bivšimi interniranci - tudi z dvema slovenskima: Lojzutom Bukovcem z Rakeka in Stanetom Nosanom iz Ribnice na Dolenjskem (pričevanje Poldeta Vrbovska je uporabil že pri dokumentiranju besedila), domačini iz okolice taborišča, oskrbnikom muzeja-knjižnice v Sansepolcro in drugimi. Objavlja tudi 38 dokumentov, večinoma v faksimilu, zemljevid s prikazom lege koncentracijskih taborišč in kolonij za konfinirance, planimetrijo taborišča, zemljevid osrednje

Italije z označbo taborišča Renicci ter 27 fotografij, večinoma iz slovenskih fondov, pa tudi iz italijanskih o samem taborišču.

Ko dr. Capogreco ugotavlja: "Nobenega kamna, nobenega znamenja, ki bi vsaj malo seznanjalo o enem najbolj žalostnih krajev deportacij v drugi svetovni vojni," se upravičeno sprašuje, zakaj je v italijanskem zgodovinopisju in publicistiki ter sploh v védenju Italijanov tako odsotna tema o italijanskih koncentracijskih taboriščih. Pravi takole: "Italija ni po vojni storila praktično ničesar, da bi obdržala v spominu to stran svoje zgodovine; vse je ostalo prepuščeno slučaju in dobri volji posameznikov." (str. 69)

V razmerah, ko je na italijanski strani izšlo ali še kar izhaja precej publikacij, da o časopisnih člankih niti ne govorim, o "fojbah", "Porzusu" ali Porčinju, jugoslovanski okupaciji Trsta, itd. bi bilo krivično, če ne bi vsaj omenil tistih italijanskih zgodovinarjev, posameznikov z dobro voljo, ki tudi dejanj, ki niso prijetna za spomin Italije in Italijanov, ne puščajo vnevar. Takšna sta vsekakor dr. Enzo Colotti iz Florence in dr. Teodoro Sala iz Trsta (po rodu Rimljan) in njima se sedaj s tukaj predstavljenima razpravama pridružuje tudi dr. Carlo Spartaco Capogreco.

Tone Ferenc

France Filipič: Slovenci v Mauthausnu. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1998, 606 strani, ilustr. (Knjižnica OF, 21)

Mauthausen je bil za slovenske zapornike eno od najbližjih, a tudi najtežjih koncentracijskih taborišč nemškega tretjega rajha. Tja so nemški policijski referenti, potem ko so naredili nekakšno gradacijo kazni in taborišč zanje, pošiljali najbolj obremenjene pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja in je bilo označeno s stopnjo III, najvišjo v tej gradaciji, če seveda odštejemo uničevalna taborišča, ki so bila namenjena predvsem Judom. Mauthausen je bil tudi slovenskemu ozemlju najbližje matično koncentracijsko taborišče (Rižarna v Trstu le ima poseben status) in tudi edino, ki je nastalo na območju prejšnje Avstrije. Geografska lega pa je imela v sistemu nemških koncentracijskih taborišč omejeno vlogo, kljub temu pa je svoj pomen odigralo, saj so po seznamu jetnikov med njimi v večini prav prebivalci Avstrije, Češke, Italije in evropskega jugovzhoda (Slovenci, Srbi, Madžari).

Taborišče se je razvilo v že izdelani, poznejši fazi nacističnih koncentracijskih taborišč, bilo je namensko zgrajeno kot koncentracijsko taborišče za zapornike iz "Vzhodne marke". Zgradili so ga taboriščniki kriminalci kmalu po priključitvi Avstrije k Nemčiji, od avgusta 1938 dalje, ob reki Gusen, v bližini kamnolomov s kakovostnim kamnom. Delo taboriščnikov v kamnolomu naj bi služilo kar dvema namenoma - "izboljšanju" njihovega karakterja in polepšanju nemških mest. Vzporodno z glavnim taboriščem so do maja 1940 zgradili tudi njegovo zunanjo podružnico 4 km stran, v Gusnu, prav tako s kamnolomom in pozneje industrijskimi obrati. Postopoma pa je Mauthausen dobil vrsto zunanjih podružnic - kar 49 - zlasti od tedaj dalje, ko je leta 1943 prišlo do preusmeritve sistema